

Josl Birstein – A ponem in di wolkns

Herman Note

Op 28 december 2003 overleed in Jeruzalem een van de laatste belangrijke Jiddisje schrijvers, Josl Birstein. In 1920 werd Birstein geboren in het Oost-Poolse stadje Biała Podlaska. Hij leerde daar in het che-der en werd opgeleid tot kleermaker. Toen hij zeventien was, emigreerde hij vanuit Gdynia via Londen, Le Havre, Parijs, Marseille, Algiers en de Fidji's naar Australië, waar zijn grootouders woonden. Die hele expeditie ondernam hij in gezelschap van de even jonge latere tekenaar en schilder Josl Bergner, de zoon van Melech Ravitsj. Bergners verslag van deze reis is elders in dit nummer opgenomen.

In de Tweede Wereldoorlog namen beide Josls gedurende vier jaar dienst in het Australische leger. Na de oorlog werd Birstein secretaris van het joods cultureel centrum Kadima in Melbourne. Daar debuteerde hij in 1948 met de dichtbundel Oenter fremde himlen.

In 1950 emigreerde hij, inmiddels getrouwd en vader van een dochter, naar Israël. Hij vestigde zich met zijn gezin in kiboets Gvat, waar hij schaapherder werd. Eenmaal in Israël vond hij snel aansluiting bij de groep Joeng Jisroël, waarvan de iets oudere Avrom Sutzkever (1913) de mentor was. Andere leden waren de dichters Rivke Basman, Benjamin Hrushovski Harshav en Avrom Rinzler; en de prozaïsten Zvi Eisenman, Avrom Karpinovitsj en Sjlome Vorzorger. De eerste gedichten van de groep verschenen in Sutzkevers Di goldene kejt 7, 1951. Daarbij ook een cyclus van drie gedichten van Birstein (p.160-162), onder de titel Wi der waingortn iz zeker in zain wain, geschreven in kiboets Gvat, in juni 1950. Toen in 1954 het eerste nummer van Joeng Jisroël verscheen, werd Josl Birstein daarin niet als dichter maar als prozaïst aangekondigd. In 1958 verscheen zijn eerste roman, Oif sjmale trotwarn (Peretz-farlag, Tel-Aviv).

Birstein had een speciale verhouding tot het Jiddisj. In 'A Jidisjer sjaiber in kiboets', een lezing die hij hield tijdens de oprichtingsvergadering van Joeng Jisroël (26-27 oktober 1951), vertelt hij over zijn leven tussen drie werelden: Polen, Australië en Israël, waarbij hij de vraag tracht te analyseren naar de betekenis en de functie van het Jiddisj. Daarin lijkt hij de 'kwaliteiten' van de taal los te koppelen van de taal zelf: wat het Jiddisj oproept ligt dieper dan de taal zelf. Hij vindt in die zin het Jiddisj terug in de kiboets: een Jiddisj zonder Jiddisj.

Bankbediende

Na enige jaren verliet Birstein de kiboets en werd hij bankbediende in het nabijgelegen Kirjat Tivon. Zijn bankervaringen vormden de inspiratiebron van zijn tweede roman, die van 1979 tot 1981 in afleveringen verscheen in Di goldene kejt 99-104, en in 1985 in boekvorm bij Siman Kria als Der zamler. De Hebreeuwse vertaling (Hamoetaviem) door Menachem Peri dateert al van 1982; later werd ze opnieuw uitgegeven onder de titel Haboersa.

Maar eer het zover was hield Joeng Jisroël op te bestaan. De realist Birstein gaf zich er rekenschap van dat dit Israël-in-opbouw geen grote behoefte had aan Jiddisje literatuur. Dat gold ook enige tijd voor hemzelf. Tien jaar lang schreef hij niet. Dat veranderde na zijn verhuizing naar Natsetret Iliet, waar hij voor het eerst weer gewoon Jiddisj hoorde spreken op straat. Zo weergalmden de echo's van het verleden opnieuw in hem. Hij kon het Jiddisje universum nu beter observeren en erover getuigen als een soort outsider. Hij beschreef wat hij hoorde en zag.

Zijn eerste verhaal na tien jaar zwijgen was 'A maise mit a mantl foen a prints', opgedragen aan Josl Bergner en diens vrouw, in Di goldene kejt 58 (1967), p.143-159. Later werd het verhaal opgenomen in de bundel A mantl foen a prints,

Tel Aviv, Peretz-farlag 1969. Het verhaal, dat anders dan eerder werk in de eerste persoon is geschreven, wordt gevat tussen twee alinea's, waarvan de eerste een soort hysterische bui van de klejne bobbe beschrijft, en de laatste terugkeert naar dat begin: de grootmoeder vertelt waarom ze zo in de war was: ze weet dat ze langer leeft dan haar beschoren is. Hoeveel langer? Twee seconden – en de verteller loopt weg om zijn oma niet te zien sterven.

Omsloten door dat verhaal over de grootmoeder ontwikkelt zich de herinnering aan de al overleden grootvader die ooit a mantl foen a prints, die hij tijdens een reis in het buitenland had gezien, had nageemaakt. Die mantel gaat dan over en weer tussen Polen en Australië, en weer naar Polen waar ze anders zouden sterven van de kou, en weer naar Australië. Het verzenden en ontvangen van die mantel (en het eventuele passen en aanpassen aan de maten van de nieuwe gebruiker) wordt aanleiding om in een speelse montage de herinnering op te halen aan de familie in Polen en aan de geëmigreerde grootouders in Australië.

Doorbraak

Birsteins eigenlijke doorbraak kwam pas later, toen hij werd opgemerkt door de succesvolle experimentele schrijver Jaakov Sjabtai (1934-1981) en diens uitgever Menachem Peri. Peri introduceerde Birstein bij het publiek door een interview in zijn avant-gardeblad Siman Kria. In dat interview creëerde Birstein een nieuw, Tevje-achtig beeld van zichzelf. Peri werd vervolgens ook Birsteins vertaler.

Birstein verhuisde in 1982 naar Jeruzalem en kreeg tijdens de oorlog in Libanon op de radiozender van het leger een vast programma van drie minuten, waarin hij – in een toen erg onvolmaakt Hebreeuws – korte verhaaltjes vertelde.

De afgelopen tien jaar ordende hij op verzoek van Josl Bergner, met wie hij altijd bevriend is gebleven, het archief van Bergners vader, de schrijver Melech Ra-

vitsj, in de Nationale en Universiteitsbibliotheek in Jeruzalem.

Birsteins laatste roman, A ponem in di wolkns, werd tussen 1990 en 1993 in afleveringen in Di goldene kejt 129-135 afgedrukt. Als boek werd A ponem in di wolkns in 2000 uitgegeven in Tel Aviv (Peretz-farlag); de Hebreeuwse versie, Panim baānan, dateert al van 1991.

Op latere leeftijd reist de schrijver Noach Naftali Tirsjbein van Cleveland naar Jeruzalem om er de erfenis van de overleden Sjloime Bitman te verdelen en om de geschiedenis van zijn liefde voor de danseres D.D. te schrijven: een geschiedenis vol extase en verwaarlozing. Na een korte, heftige relatie met D.D. in Parijs heeft Tirsjbein de halve wereld bereisd om bijdragen in te zamelen en geld te verdienen om met de danseres in New York te kunnen samenwonen. Maar hij raakt haar kwijt.

De verteller, Tirsjbeins secretaris, brengt diens archief in orde en begeleidt hem bij zijn wandelingen in Jeruzalem en zijn uitstapjes door het land, bezoeken in cafés, in woningen en aan de begraafplaats. Hun gesprekken, toevallige belevenissen en invallen geven aan de roman een losse maar tegelijk dwingende orde.

De uit Polen stammende Tirsjbein stelt een hele wereld voor: die van de in de Holocaust vernietigde Oost-Europese cultuur. Dat verleden verschijnt telkens weer in de roman, vooral in de talrijke personages die er de tragikomische, elegische en toch opgewekte toon van zetten: joodse dichters, dichters en acteurs, allen vreemden, ook in het moderne Israël.

